

*Ірина Шабельник,
студентка 5 курсу
соціально-гуманітарного факультету
Приазовський державний технічний університет
(м. Маріуполь)*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ)

У статті висвітлено особливості соціальної роботи в країнах з транзитивною економікою, зокрема в Польщі.

Республіка Польща є західним сусідом України, з яким її пов'язує довгий історичний шлях та багато спільних культурних традицій. Нині Польща є країною-членом ЄС зі значно вищим рівнем економічного розвитку та життя населення. Однак у Польщі, незважаючи на високий рівень розвитку, існує багато соціальних проблем, вирішенням яких займаються соціальні працівники та різноманітні соціальні установи. Досвід країн близького зарубіжжя з аналогічними для України соціальними системами й історико-політичними, соціально-економічними процесами становить інтерес для компаративного аналізу. На сьогоднішній день в Україні реалізуються програми та реформи соціальної сфери, які були успішно проведені в Польщі.

Ключові слова: *реформи соціальної сфери, система соціальної роботи, соціальна політика, соціальні послуги, соціальні програми, транзитивні країни.*

The Republic of Poland is Ukraine's western neighbor and connects the two countries with a long historical path and many common cultural traditions. Poland is now a member of the EU with a much higher level of economic development and living standards. However, in Poland, despite the high level of development, there are many social problems that are solved by social workers and various social institutions. The experience of CIS countries with similar social systems and historical-political, socio-economic processes similar to Ukraine is of interest for comparative analysis. To date, Ukraine is implementing programs and reforms in the social sphere, which have been successfully implemented in Poland. The system of social services in Ukraine is constantly in the process of renewal and modernization in accordance with the new needs of citizens and modern global approaches to the provision of social services, taking into account the experience of countries such as Poland.

Key words: *social sphere reforms, social work system, social policy, social services, social programs, transit countries.*

За умов сучасної соціально-економічної ситуації актуалізується потреба у реформуванні соціальної системи України. Важливим аспектом є посилення активної спрямованості соціальної політики держави, яка повинна бути розрахована не лише на окремі категорії громадян, що безпосередньо потребують захисту, а й на стимулювання трудових зусиль кожної працездатної особи у суспільстві.

Існуюча національна система соціальної роботи характеризується низкою суттєвих недоліків, серед яких доцільно вказати на нерозвиненість ринку соціальних послуг, несправедливість розподілу державних соціальних трансфертів, низьку адресність при наданні соціальної підтримки та орієнтацію на екстенсивне охоплення нею населення, неефективність фінансового забезпечення заходів державного соціального захисту.

Забезпечення ефективності соціальної роботи передбачає створення відповідного механізму її здійснення, що включає сукупність встановлених державою методів, інструментів і важелів із відповідним регулюванням та забезпеченням взаємовпливу соціального захисту і соціальної безпеки громадян. Актуальною проблемою видається й відсутність посад соціальних працівників у багатьох закладах, які належать до соціальної сфери. Мультидисциплінарний підхід допоки не дістав в Україні належного розвитку.

У наш час важливого значення набуває вивчення досвіду зарубіжних країн, де реалізація соціальної політики є дієвою і має позитивні результати. Зокрема, актуальним для України є досвід Польщі. В Україні та Польщі багато спільного. Обидві країни пережили тоталітаризм, планову економіку та дефіцит, та й менталітет в українців ближчий до польського. Але Польща досягла набагато більших економічних, політичних та соціальних успіхів і вступила до ЄС, а Україна до цього лише йде. Тому цілком зрозуміло, що якщо й проводити аналогії з будь-ким у Євросоюзі, то це з Польщею: Польщу можна порівняти з Україною за кількістю громадян, а 20–25 років тому перед Польщею стояли ті ж проблеми, що й зараз перед Україною. До того ж Польща завжди розглядалася як своєрідний локомотив і навіть адвокат України у її євроінтеграційних устремліннях. Саме тому досвід розвитку системи соціальної роботи у транзитивних країнах ЄС вельми цікавий для України.

Ступінь розробленості проблеми в науковій літературі. Реформування соціальної політики значно збільшило науковий інтерес до нових сфер соціальної роботи та проблем професійної підготовки висококваліфікованих соціальних кадрів. Саме ці аспекти стали предметом дослідження ряду польських науковців: Ю. Бронгель, К. Вудз, Є. Кантовіч, А. Курч, А. Маєвської-Галензяк, Є. Маринович-Хеткі, А. Олубінського, Т. Станка, І. Супінської, Д. Травковської, К. Фриштацького, Є. Шмагальського та багатьох інших.

Емпіричну базу дослідження склали: наукові статті, аналітичні огляди та звіти, нормативно-правова документація, дані соціологічних моніторингів, що висвітлюють соціальні проблеми транзитивних країн.

Розвиток соціальної держави посткомуністичного періоду. Головною тенденцією розвитку Центральної Європи та України наприкінці ХХ ст. було руйнування комуністичної системи, заснованої на монополії комуністичної партії, комуністичній ідеології, авторитарному режимі та планово-адміністративній економіці. Як і Польща, Україна зазнавала цих перетворень протягом 30 років. Проте перебіг та результати цих змін в Україні були принципово іншими, зумовленими історичними, політичними, соціальними, економічними та духовними факторами, різною силою впливу на ці трансформаційні процеси, а також зовнішніми та внутрішніми факторами (прикладом слугує динаміка мінімальної заробітної плати у Польщі та Україні (табл.1)[1].

Таблиця 1

**Динаміка мінімальної заробітної плати
у транзитивних країнах ЄС та в Україні (у євро)**

<i>Країна/роки</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>
Польща	480,20	523,09	611
Україна	124,10	170,60	232

На відміну від України, в Польщі після подій 1989 року, падіння комуністичного уряду, становлення демократичної республіки починається новий етап розвитку соціальної роботи. Внаслідок перших реформ було прийнято закон «Про соціальну допомогу» від 29 листопада 1990 року. На його основі потім відбулося формування системи підготовки кадрів соціальної роботи та організації досліджень у цій сфері. У процесі реформування (від системи опіки через політику допомоги до активізації та соціальної інтеграції) польські дослідники зазвичай виділяють 4 етапи:

- Перший (1989-1990 рр.) - вступний: розробка нового закону про соціальну допомогу 1990 р., орієнтованого на допомогу сім'ям та громадянам, які опинилися у важких життєвих ситуаціях, спрямованого на виявлення можливостей їх розвитку.

- Другий (1991-1998 рр.) - пов'язаний із становленням нової структури установ соціальної допомоги від воєводств до гмінів.

- Третій (1999-2003 рр.) - пов'язаний з адміністративною реформою, під час якої з'явилися повітові центри соціальної допомоги, з розвитком інституційної організації спеціалізованих послуг з опіки та виховання.

- Четвертий (з 2004 р.- прийняття нового закону про соціальну допомогу) – у зв'язку зі вступом Польщі до ЄС та переорієнтацією політики соціальної допомоги на соціальну активізацію та інтеграцію, на надання «активізуючих» послуг, що підвищують самостійність та відповідальність клієнтів [2].

Підготовка соціальних працівників у транзитивних країнах. Корисним для України може стати досвід сусідньої Польщі, насамперед через схожість освітніх змін, які сьогодні відбуваються в Україні і вже сталися в Польщі. Актуальність означеної проблеми зумовлена також практичною значущістю польського досвіду в галузі розвитку університетської освіти та науки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., новітніх тенденцій практичної підготовки соціальних працівників у вищій школі Польщі, шляхів оновлення польської вищої освіти у європейському освітньому просторі [3].

Професія соціального працівника в Польщі веде відлік від 6 березня 1928 р., коли розпорядженням президента були запроваджені «громадські опікуни». Офіційно в номенклатуру професій професію соціального працівника було включено у 1966 р. У 1995 р. цей вид професійної діяльності було зафіксовано за № 346 у групі професій та спеціальностей 34 («працівники інших спеціальностей»). Але тривале існування професії поєднувалося з тим, що соціальним працівником міг бути кожен[4].

Професіоналізація соціальної роботи у Польщі відбулася у 1 пол. 90-х рр. ХХ ст., потім настала стагнація і навіть певний регрес. Негативно на неї вплинула реформа самоврядування 1999 р., коли реформатори прагнули ініціювати інституалізацію соціальної допомоги, але, як виявилось, не мали програм професіоналізації соціальних служб, особливо у новостворених повітових центрах допомоги сім'ї [5].

На сучасному етапі розвиток професійної підготовки соціальних працівників у Польщі відбувається за такими основними напрямками:

а) підготовка людини до професійної діяльності у соціальній сфері з урахуванням вимог, які висувуються до кваліфікацій та якості професійної освіти з боку сучасного динамічного європейського ринку праці;

б) заохочення майбутніх фахівців до самоосвіти та самовиховання як вагомих чинників самостійного активного визначення індивідуальних освітніх потреб і подальшого неперервного розвитку особистості [6].

На сьогоднішній день підготовка соціальних працівників у Польщі проходить на базі колегіумів працівників соціальних служб та у вищих навчальних закладах. Соціальному працівнику за рахунок коштів роботодавця належить повернення не менше 50% вартості навчання за спеціальністю «соціальна робота», післядипломної освіти або підвищення кваліфікації, якщо це навчання відповідає індивідуальним планам розвитку професійної кар'єри соціального працівника. Зміна зобов'язана забезпечити щонайменше одного соціального працівника на кожні дві тисячі мешканців. При цьому один соціальний працівник не повинен курирувати понад 50 сімей або одиноких людей. Соціальні працівники створюють професійне самоврядування з метою узгодження професійних, суспільних та економічних інтересів цієї професії [2].

Таким чином, вся система соціальних служб, професіоналізація соціальної роботи у Польщі зазнали трансформаційних змін.

Характеристика технологій соціальної роботи з різними групами клієнтів у Польщі. Сучасні соціальні послуги у Польщі надаються у розгалуженій мережі соціальних служб.

Наведемо статистичні дані стосовно кількості закладів соціального захисту та осіб, що в них перебувають. Всього у 2020 р. у соціальних закладах Польщі знаходилось 105 195 осіб (табл.2) [7].

Таблиця 2

Кількість осіб у соціальних закладах Польщі

Літні люди	25357
Хронічно психічно хворі люди	22841
Дорослі, діти та підлітки з обмеженими інтелектуальними можливостями	20103
Соматично хворі люди	20058
Безпритульні	13366
Люди з фізичними вадами	1858
Матері з неповнолітніми дітьми та вагітні жінки	879
Люди, залежні від алкоголю	145
Інші	588
Всього	105195

Серед усіх стаціонарних закладів соціального захисту, які діяли на кінець 2020 р. у Польщі, найбільша кількість – це будинки соціального захисту (47,1%), далі йдуть заклади цілодобового догляду для інвалідів, хронічно хворих або людей похилого віку у рамках господарської чи статутної діяльності (22,0%) та притулки для бездомних (16,1%). 14,8% усіх закладів припадає на будинки сімейної допомоги, будинки громадської допомоги (з цілодобовим перебуванням), будинки матерів, будинки для ночівлі та інші (рис.1).

В цілому ті категорії населення, які перебувають у закладах соціального захисту Польщі, відображає діаграма (рис.2)[7].

Система соціальних послуг функціонує на підставі закону про соціальну допомогу від 12 березня 2004 року. Види соціальної допомоги включають такі, як: допомога інвалідам і хворим; допомога малозабезпеченим; допомога престарілим; допомога особам, які перебувають у залежності (наприклад алкогольній чи наркотичній) та їх близьким; утримання і підтримка дитячих будинків, прийомних сімей, надання послуг з усиновлення, допомога сиротам або інші соціальні послуги, адресовані дітям та молоді; організований розподіл речових дарів,

одягу, продуктів харчування та фінансової підтримки; утримання притулків для бездомних або допомога їм іншим способом; допомога жертвам стихійних лих; допомога біженцям. При цьому особа може одержувати одночасно кілька видів повноцінної допомоги без обмежень [2].

Рис. 1. Стационарні заклади соціального захисту населення Польщі (складено автором за [7])

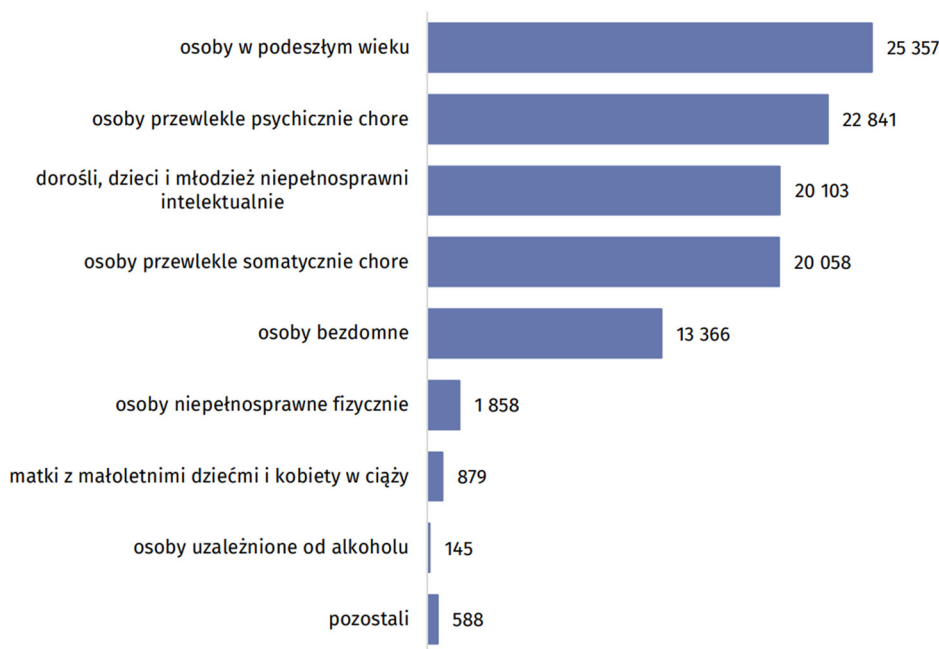

Рис.2. Категорії мешканців стаціонарних закладів соціального захисту Польщі у 2020 році

У Польщі діє система адресної грошової допомоги. Визначення кола осіб, які претендують на грошові допомоги, призначення і виплата цих допомог є монополією державних органів.

Однією з головних проблем, якій приділяється велика увага в кожній державі, є таке негативне соціальне явище, як сирітство. У Польщі існують різні форми соціальних інституцій, спрямовані на виконання опікунсько-виховних функцій щодо дітей різного віку, задоволення різних потреб та вимог суспільного життя. Відповідно до польського законодавства інтернатні заклади зобов'язані підтримувати контакти дитини з біологічними батьками під час перебування у закладі. За кожною дитиною закріплений соціальний працівник, який відповідає за її підготовку до самостійного життя [8]. Вартим уваги є наявність у Польщі різних центрів для підтримки соціально незахищених громадян. Законодавство України досить чітко регламентує порядок організації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте питання виконання цього порядку потребує удосконалення. За останні роки Україна суттєво просунулася в цьому напрямі.

Новою моделлю установ для дітей-сиріт є заклади, де одночасно проживають 12–14 дітей, з якими працюють 4–5 вихователів. Ці установи передбачені для тимчасового перебування дітей, доки не буде знайдено для них нову родину. Інша форма виховання – спеціалізовані соціальні гуртожитки для проживання до 30 осіб [9].

Крім того, важливим напрямом у боротьбі з сирітством вважається інститут сімейного асистента, завданням якого є попередження необхідності вилучення дитини з проблемної сім'ї. Після ініціювання такого напрямку кількість вилучених дітей у Республіці Польща значно скоротилась [10].

У Польщі підтримка літніх людей та їхніх сімей здійснюється шляхом соціальної допомоги через центри соціальної допомоги, що діють при міських установах [11]. Допомога може надаватися в різних формах: за місцем проживання особи, у вигляді денного перебування в центрі підтримки або постійного проживання в будинку соціального захисту. Такі форми допомоги є платними, а розмір допомоги залежить від доходу особи, яка користується соціальною допомогою. У Польщі вже добре налагоджена така система послуг, як «університети третього віку», які мають свої профілі залежно від університету, в якому вони створені. Програма полягає у виборі аніматорів у воєводствах, які організують лекції, майстер-класи, вправи, подорожі та інші заходи для літніх студентів.

Актуальні проблеми зайнятості в Польщі. Особливу увагу Республіка Польща приділяє зайнятості населення. На сьогоднішній день у Польщі суб'єкти соціальної зайнятості – це центри соціальної інтеграції та клуби соціальної інтеграції, що діють на основі положень Закону про соціальну зайнятість від 13 червня 2003 року. Їх завданням є надання послуг із соціальної та професійної реінтеграції безробітним, безпритульним, інвалідам, алко- та наркозалежним, психічно хворим, звільненим з місць позбавлення волі та біженцям [9].

У наданні послуг ринку праці в Польщі домінують державні служби зайнятості, які надають їх безкоштовно, відповідно до принципів доступності, добро-

вільності та рівності. Надання послуг також може передаватися іншим установам ринку праці.

На польському ринку праці існує соціальна послуга посередництва у працевлаштуванні, що полягає в допомозі шукачеві знайти підходящу роботу, а роботодавцям - у пошуку потрібних працівників. Профорієнтація та інформаційна підтримка допомагають шукачеві визначити власні компетенції. Тренінги для шукачів роботи спрямовані на підвищення професійної та іншої кваліфікації, підвищення шансів отримати або зберегти роботу чи іншу оплачувану роботу. Відповідно до положень закону від 20 квітня 2004 р. про сприяння зайнятості та установи ринку праці, посередництво можуть надавати бюро праці, агенції з працевлаштування та добровільні трудові корпуси [12].

Позитивним є те, що окремі підприємці як в Україні, так і в Польщі беруть на роботу молодь, не маючи при цьому обтяжень стереотипами та негативним досвідом роботи. Варто відмітити, що деякі програми збільшення зайнятості молоді, які реалізуються в Україні, і в Польщі, є схожими. Наприклад, щодо компенсації витрат роботодавця за прийняття на роботу безробітного у віці (15–29 років у Польщі) 15–35 років в Україні. Також у Польщі створюються молодіжні трудові загони та здійснюється перепідготовка безробітних на різного роду курсах, які дозволяють молодій особі отримати додаткові знання та набути нових навичок та вмінь. Серед ініціатив Європейського Союзу, метою яких є зменшення молодіжного безробіття і які реалізуються в Польщі, варто виділити такі: «Молодь у русі»; «Можливості для молоді»; «Гарантії для молоді» [13]. У польському законодавстві є спеціальний закон, що регулює функціонування соціального підприємництва. У Польщі на соціальному підприємстві може працювати від 5 до 50 осіб [9].

Таким чином, сучасна Польща має досить обґрунтований підхід до соціальної допомоги, що підтримує окремих людей та сім'ї в їхніх зусиллях задовольняти необхідні потреби і дає можливість жити в умовах, відповідних людській гідності.

Висновки. Система соціальних послуг в Україні постійно перебуває в процесі оновлення та модернізації відповідно до нових потреб громадян та сучасних світових підходів у наданні соціальних послуг, враховуючи досвід таких держав, як Польща.

У публічному дискурсі обох країн виникла вимога підтримати не лише окремих клієнтів, які знаходяться у СЖО, а й цілі місцеві громади – занедбані, відтіснені на околиці соціального та економічного життя. Також висувуються вимоги інтегрувати діяльність соціальних служб з іншими державними службами, насамперед із службами зайнятості, а також із діяльністю суб'єктів соціального сектору.

Практична доцільність досвіду Польщі у соціальному питанні полягає у вивченні чинників розвитку і функціонування сучасних систем практичної підготовки соціального працівника під час проходження майбутніми фахівцями видів практик у закладах і установах Польщі.

Сучасна Польща має цікавий підхід до соціального забезпечення. Соціальна допомога підтримує окремих людей та сім'ї в їхніх зусиллях задовольняти необхідні потреби і дає можливість жити в умовах, відповідних людській гідності.

У законодавстві Польщі представлено більш широкий спектр клієнтів соціальних служб та послуг соціальної допомоги. У Польщі існують різні форми соціальних інституцій, спрямованих на виконання опікунсько-виховних функцій щодо дітей різного віку, задоволення різних потреб та вимог суспільного життя. Вартим уваги є наявність у Польщі різних центрів для підтримки соціально незахищених громадян. Практика застосування сімейного асистента у Республіці Польща привела до значного скорочення кількості вилучених дітей.

На сьогоднішній день в Україні реалізуються програми та реформи, які були успішно проведені в Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Disparities in minimum wages across the EU. URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200203-2?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2F>
2. Aktywna polityka społeczna i profesjonalna pracasocjalna. Materiały konferencyjne., 27-28.11.2012. Тоґип, 2012. 20 с.
3. Шевченко Ж. М. Практична спрямованість професійної підготовки соціального працівника у вищій школі Польщі // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Сер. Педагогіка. 2018. Вип.9. С. 183 -193.
4. Dudkiewicz M. Pracownicy socjalni: pomiędzy instytucją pomocy społecznej a środowiskiemlokalnym. W-wa, 2011. 142.
5. Rymśa M. Activation policy. The Polish experience (in the European context). 2012 URL: <http://www.polsca.be/eng/ppt/121011/MR.pdf>
6. Громов Є. В. Подібності та відмінності у передумовах для реформування національних освітніх систем Польщі та України. Szkoła wperspektywie XXI wieku: Terazniejszosc-Przyszosc. Tom 1. / podredakcjaZdzisławaRatajka. Kielce : UJK, 2008. S.102-108.
7. Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2020 r. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zaklady-stacjonarne-pomocy-spoecznej-w-2020-roku,18,5.html>
8. Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocyspoecznej URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/U/D20040593Lj.pdf>
9. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniusocjalnym (Dz.U. Nr 122, poz. 1143 z późn. zm.URL: <https://isap-sejm-gov-pl.translate.goog/isap.nsf>
10. Князька Л. А. Порівняльний аналіз соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та Республіці Польща // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2019. Вип. 2 URL: <https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/>

11. Zrozumieciarosc. URL: <http://www.zrozumieciarosc.pl/artukul/formy-pomocy-dla-seniorow-wymagajacych-opieki/>
12. Послуги ринку праці. URL: <https://rynekpracy.org/uslugi-rynku-pracy/>
13. Бандур С. І., Костишина Т. А., Нестуля О. О. Соціально-трудові відносини: проблеми науки та практики. Полтава, 2020. 695 с.

REFERENCES

1. Disparities in minimum wages across the EU. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200203-2?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2F> [in English].
2. Aktywna polityka społeczna i profesjonalna pracasocjalna. Materiały konferencyjne., 27-28.11.2012. Тоґип, 2012. 20 с [in Polish].
3. Shevchenko, ZH. M. (2018). Praktyczna spryamovanist' profesinyoi pidhotovky sotsial'noho pratsivnyka u vyshchiiy shkoli Pol'shchi [Practical orientation of professional training of a social worker in a higher school in Poland]. *Naukovyy visnyk Kremenets'koyi oblasnoyi humanitarno-pedahohichnoyi akademiyi im. Tarasa Shevchenka – Scientific Bulletin of the Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy the name Taras Shevchenko*, 9, 183 -193 [in Ukrainian].
4. Dudkiewicz M. Pracownicy socjalni: pomiędzy instytucją pomocy społecznej a środowiskiemlokalnym. W-wa, 2011. 142 [in Polish].
5. Rymśa M. Activation policy. The Polish experience (in the European context). 2012. Retrieved from <http://www.polsca.be/eng/ppt/121011/MR.pdf> [in English].
6. Hromov, YE. V. Podibnosti ta vidminnosti u peredumovakh dlya reformuvannya natsional'nykh osvitnikh system Pol'shchi ta Ukrayiny [Similarities and differences in the preconditions for reforming the national educational systems of Poland and Ukraine]. *Szkola wperspektywie XXI wieku: Terazniejszosc-Przyszosc – School of perspectives of the XXI century: Terazniejszosc-Przyszosc*, 1, 102-108 [in Ukrainian].
7. Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2020 r. Retrieved from <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zaklady-stacjonarne-pomocy-spoecznej-w-2020-roku,18,5.html>
8. Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocyspoecznej. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/U/D20040593Lj.pdf> [in Polish].
9. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniusocjalnym (Dz.U. Nr 122, poz. 1143 z późn. zm. Retrieved from <https://isap-sejm-gov-pl.translate.goog/isap.nsf> [in Polish].
10. Knyazka, L. A. (2019). Porivnyal'nyy analiz sotsial'noho zakhystu ditey-syrit ta ditey, pozbavlenykh bat'kivs'koho pikluvannya, v Ukrayini ta Respublitsi Pol'shcha [Comparative analysis of social protection of orphans and children deprived of parental care in Ukraine and the Republic of Poland]. *Irpins'kyy yurydychnyy chasopys: naukovyy zhurnal – Irpin Law Journal: Scientific Journal*. Retrieved from <https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/> [in Ukrainian].
11. Zrozumieciarosc. Retrieved from <http://www.zrozumieciarosc.pl/artukul/formy-pomocy-dla-seniorow-wymagajacych-opieki/> [in Polish].
12. Posluchy rynku pratsi [Labor market services]. *rynekpracy.org*. Retrieved from <https://rynekpracy.org/uslugi-rynku-pracy/> [in Ukrainian].
13. Bandur, S. I., Kostyshyna, T. A., & Nestulya, O. O. (2020). *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: problemy nauky ta praktyky [Social and labor relations: problems of science and practice]*. Poltava [in Ukrainian].